

ASPEKTUS A LENGYEL ÉS A MAGYAR NYELVBEN (HARMÓNIA - DISZHARMÓNIA)

Az igeaspektus léte a magyar nyelvben ma már általánosan elfogadottnak tekinthető. Ez a megállapítás talán csak annyival egészíthető ki, hogy a magyar nyelvben a szláv nyelvekkel (pl. a lengyel) ellentétben általánosabb az aspektualitásnak az akcióminőség oldala felől történő megközelítése. "Az ige szemléletnek az akcióminőséggel való összefonódása annyira szoros, hogy egyes nyelvekben csak az egyiknek, másokban csak a másiknak a létezését ismerték el. A szláv nyelvek tudományára az aspektológiai megközelítésű leírás jellemző, a magyar nyelvtudományban inkább az akcióminőség szerinti különbségtétel terjedt el." - mondja JÁSZÓ (A magyar nyelv könyve. Trezor kiadó, Bp., 1994: 202).

A fenti idézetből olyasvalami is kiolvasható, hogy a lengyel és a magyar nyelv az aspektus szempontjából lényegében azonosan viselkedik, s különbség csak abban van, hogy a lengyel, illetve a magyar leíró nyelvészeti hagyomány ezt a jelenséget más-más irányból közelíti meg. Ha a lengyel tankönyveket vagy szótárakat szemügyre vesszük, valóban az az érzésünk támadhat, hogy a lengyel aspektuspárok viszonylag könnyen megfeleltethetők a magyar alapigéből és annak igekötős származékából álló ige pároknak. Ezt a meggyőződésünket erősítheti például STEFANĀCZYK magyarok számára íródott lengyel nyelvtana: "w języku węgierskim, cechującym się silnie rozwiniętą prefiksacją, można odnaleźć wiele analogicznych par czasownikowych, gdzie przedrostek nie zmienia znaczenia czasownika, lecz jedynie w nieco inny sposób umiejscawia je na deixis czasowej, np.: *felejtęni - elfelejtęni, várni - megvárni, csinálni - megcsinálni*. Innymi słowy - istnieją w języku węgierskim przedrostki czasownikowe, które w pewnym sensie wyrażają aspekt" - "a magyar nyelvben, amelyet igen fejlett igekötőrendszer jellemez, sok lengyelhez hasonló ige pár található, amelyeknél az igekötő nem változtatja meg az ige lexikális jelentését, csak más időszerkezetet jelöl... Másszóval tehát a magyarban léteznek olyan igekötők, amelyek bizonyos értelemben aspektusjelentéseket fejeznek ki." STEFANĀCZYK (A mai lengyel nyelv leíró nyelvtana. I. rész. Alaktan. KLTE, Debrecen, 1996: 127) – Érdekes itt hivatkozni egy 1968-as kiadású lengyel nyelvkönyvre is, amelyben a lengyel ige párok mellett a magyar megfelelők is szerepelnek:

Folyamatos cselekvés		Befejezett cselekvés		Folyamatos cselekvés		Befejezett cselekvés
<i>czytać</i>	-	<i>przeczytać</i>		<i>olvasni</i>	-	<i>elolvasni</i>
<i>czekać</i>	-	<i>poczekać</i>		<i>wárni</i>	-	<i>megvárni</i>
<i>iść</i>	-	<i>pójść</i>		<i>menni</i>	-	<i>elmenni</i>
<i>kupować</i>	-	<i>kupić</i>		<i>wásárolni</i>	-	<i>megwásárolni</i>
<i>znajdować</i>	-	<i>znaleźć</i>		<i>találni</i>	-	<i> megtalálni</i>
<i>nosić</i>	-	<i>nieść</i>		<i>hordani</i>	-	<i>vinni</i>
<i>pomagać</i>	-	<i>pomóc</i>		<i>segíteni</i>	-	<i>megsegíteni</i>

(In: KERÉNYI - SZABÓ - VARSÁNYI Lengyel nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Bp., 1968: 235)

A fentiekhez több megjegyzés is kívánkozik: az első, hogy amint az látható, az említett tankönyvben a *nosić* - *nieść* igék aspektuspárként szerepelnek, jóllehet a lengyelben mindkét ige folyamatos szemléletű, hasonlóan ahhoz, ahogy a magyar *visz* - *hord* oppozíció is megmaradhat a folyamatos szemléleten belül: vö. *viszi a vizet az aratóknak* - *hordja a vizet az aratóknak*. A különbség közöttük abban áll, hogy amíg a *nosić* ige jelentésében irányvektort nem tartalmaz (s kifejezhet általános értelemben vett, de gyakorító cselekvést is), a *nieść* ige határozott irányú cselekvést jelöl. A két ige összekeverése a nyelvtanulóknál ma is gyakori BÁRKÁNYI (A lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknél.. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól. 4. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bp., 1984: 146).

Más kérdés, hogy a lengyelben a két ige egy nagyobb akcióminőség szerinti igecsoport tagja, míg a magyar *visz* - *hord*, *megy* - *jár* szembenállások, legalábbis szinkrón tekintetben formai szempontból esetlegesebbek. Érdemes megfontolni azt is, hogy míg a magyarban esetenként a mondat egésze befolyással lehet az aspektusértékre, a lengyelben a *nosić* - *nieść* igék folyamatos aspektusértéke a mondattól független.

Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy a lengyel *znajdować* (impf.) : *znaleźć* (pf.) aspektuspárnak a magyarban a *talál* - *megtalál* pár felel meg. A lengyelben ugyanis a *znajdować* : *znaleźć* egymásnak teljesértékű aspektuspartnerei, míg az említett magyar igék között lexikai jelentés tekintetében eltérés mutatkozik: a *talál* általában véletlenszerű eseményt jelöl, a *megtalál* azonban az esetek többségében egy tudatos cselekvés (a keresés) eredményes végét. Persze a *megtalál* igével kifejezhetünk véletlenszerű eseményt is: *teljesen véletlenül találtam meg egy rég elveszett kulcsot*. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar *talál* - *megtalál* oppozíciót nem elegendő a *talál*-ra vonatkoztatott véletlenszerűséggel jellemezni. Fontosabb kritérium ennél, hogy a *talál* tárgya nemspecifikus, a *megtalál* tárgya viszont specifikus (sokszor határozott avagy határozatlan, de e gy e d i). Ráadásul mindkét magyar ige befejezett, szerkezetük pedig pontszerű időszerkezet. A lengyel *znaleźć* megfelelője nemcsak a magyar *megtalál*, de a *talál* is lehet: "*Mam nadzieję, że z n a j d z i e s z d l a m n i e w o l n ą g o d z i n ę j u t r o p r z e d p o l u d n i e m ?*" - "*Remélem, t a l á l s z s z á m o m r a h o l n a p d é l e l ő t t e g y s z a b a d ó r á c s k á t*" (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach* /*Jó, hegyeken szökellve/ ford. Murányi Beatrix*). A "szóalak szintű megfeleltetés" ebben az esetben megegyezik azzal a modellel, amelyet JÁSZAY a lengyelrel korreláló orosz *находить* - *найти* pár kapcsán bemutat:

znajdować (impf.) ____
znaleźć (pf.) ____ | → *talál* (pf.), *megtalál* (pf.)

(JÁSZAY-TÓTH Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987:57)

A lengyel *pomagać* - *pomóc* szemléletpárnak megfeleltetett magyar *segíteni* - *megsegíteni* sem teljesértékű partnerei egymásnak. A lengyel *pomóc* alakjait ugyanis igen ritkán fordíthatjuk a magyar *megsegíteni* igével: *Zaraz ci pomogę* - *Mindjárt segítek neked/*megsegítlek*. A magyar segít esetében eleve különbséget kell tenni a *segít vkinek* és a *segít vkit* szerkezetet. Az utóbbi alapvetően folyamatos: *segíti a testvérét*, az előbbi neutrális: *segít rendet tartani, majd segíték*

kivinni a kukát, segitettem kivinni a kukát PÁTROVICS (Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, BAŃCZEROWSKI JANUSZ szerk. Bp., 2000: 312).

A fentieket figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy a magyar szimplex ige és annak igekötős származéka, valamint a lengyel prefixális párok közötti strukturális hasonlóság alkalmas kiindulópontja lehet-e a lengyel aspektusjelenség magyarozatának, jobb megértésének?

Kétségtelen, hogy bizonyos típusú igéknél a lengyel és a magyar szerkezetek között létezik analógia:

Janina g o t o w a ł a mięso pól godziny. - Janina fél óráig fő z t e a húst. vs. *Janina*

u g o t o w a ł a mięso w ciągu pól godziny - Janina fél óra alatt m e g f ő z t e a húst. (Ez főként azokat az igéket érinti, amelyekről PETE úgy vélekedik, hogy azok az egész mondat aspektusát meghatározzák, pl. *csinál-megcsinál, ír-megír, főz-megfőz, szárad-megszárad, magyaráz-megmagyaráz, olvas-elolvas* PETE (Mondataspektus vagy igeszemlélet? In: Mnyr./2 1994: 223).

Ugyanakkor ez a megfelelés, – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről – csak részleges, mivel az igéknél csak bizonyos körébe, és csak múlt időben érvényes. Wacha Balázs hívta fel evvel kapcsolatban a figyelmemet arra, hogy határozott, illetve specifikus tárgy szükséges ahhoz, hogy pl. a magyar *főz d o m i n á n s a n* folyamatos legyen: *Főzte a levest, főzi a levest*; határozatlan, nonspecifikus tárgy esetén a szerkezet értéke neutrális vagy akár befejezett is lehet: *Ebédre krumplilevest főzött.* Tegyük ehhez még hozzá, hogy számos esetben a lengyel szimplex igének a magyarban igekötős ige felel meg, és fordítva: a magyarban szimplex igét találunk akkor, amikor a lengyel igekötős igét használ: *"Na przykład nie chciał s i a d a ć" - "Például nem akart l e ü l n i"* (J. Putrament, *Święta kula /Szent golyó/ ford. Bába Mihály*), *"A doktor nie miał wielkich wymagań, lubił dobrze z j e ś ć..." - "A dokornak nem voltak nagy igényei, szeretett jól e n n i,..."*, (J. Iwaszkiewicz, *Tatarak /A kálmosvirág/ ford. Cservenits Jolán*), *"I jednak popada w lekki popłoch, gdy zerknąwszy z ukosa ku Ortizowi, cz u j e na siebie jego spojrzenie." - "De azért enyhe pánikba esik, amikor szeme sarkából Ortizra sandítva, m e g é r z i magán annak tekintét."* (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach /Jő, hegyeken szökellve/ ford. Murányi Beatrix*).

Néhány esetben a magyarban mindkét változat elfogadható: *P y t a ł a go, co lubi czytać,...? - M e g k é r d e z t e / k é r d e z t e, mit szeret olvasni?* - Amint az a fenti példából is látható, a magyarban a befejezettség nem köthető kizárólagosan az igekötőkhöz, ez a tartalom gyakran szimplex igével is kifejezhető.

Az alábbi példákban a magyar alapige perfektív jelentést hordoz (jegyezzük meg, hogy a lengyel alapige evvel ellentétben az esetek többségében folyamatos aspektusú): *Meglátogattam a barátnőmet és i t t a m nála egy pohár bort. - Odwiedziłem przyjaciółkę i w y p i ł e m u niej lampkę wina. Darek az étteremben cigánypecsenyét r e n d e l t. - Darek w restauracji z a m ó w i ł pieczeń cygańską. Tegnap új kocsit v e t t e m. - Wczoraj k u p i ł e m nowy samochód.* Ennek kapcsán jegyezzük még meg, hogy bár a fenti mondatokban az iszik és a rendel egyaránt befejezett aspektusértékkel jár, ugyanakkor a rendel esetében ez az ige alapvető lexikális jelentéséhez kötődően a preferált aspektusérték, míg az iszik esetében az aspektusérték nagyobb mértékben függ a mondat szerkezetétől, a tárgy jellegétől (határozott ill. határozatlan), valamint egyéb szórendi körülményektől. Ugyanaz az ige vagy igealak a szórendi helyzettől függően

gyakran eltérő aspektusértékű felhasználásokat erdeményez (vö. Itta a bort: folyamatos - Ivott egy kis bort: befejezett)

Bizonyos esetekben (ez főként ingresszív jelentésben van így) a lengyel igekötős perfektív igének a magyarban megintcsak szimplex ige felel meg. A magyarban ilyenkor a befejezett jelentésre a kontextus utal, a lengyelben azonban (csakúgy mint az oroszban) ez nem elegendő, szükség van a befejezettség explicit morfológiai jelölésére is (JÁSZAY-TÓTH Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987: 56).

Mihelyst odaért az óvárosba, azonnal inni a k a r t. - Jak tyłko przyszedł do starego miasta, natychmiast z e c h c i a ł o m u s i ę pić. A barátja temetésén hirtelen fájdalmat é r z e t t. - Na pogrzebie przyjaciela nagle p o c z u ł ból. ...és akkor egyszerre csak szózatot h a l l o t t a m az égből - ...i wtedy u s ł y s z a ł e m głos z nieba.

Nem teljes a megfelelés a két nyelv között akkor sem, amikor a múltban ismétlődő lezárt cselekvéseket kell kifejezni, de az kétségtelen, hogy a magyar és a lengyel közötti egyezés ezen a téren nagyobb mértékű, mint a magyar és az orosz közötti. Amint az köztudott, a magyarban a múltban ismétlődő lezárt cselekvések kifejezésére befejezett igt használunk: *Többször is á t í r t a m a fogalmazást, mielőtt visszaadtam Évának. - Wiele razy p r z e p i s a ł e m / p r z e p i s y w a ł e m wypracowanie, zanim oddałem go Ewie. - Я много раз п е р е п и с ы в а л сочинение, прежде чем отдал его Еве.* Az oroszban ilyen jelentésben kötelezően a másodlagos imperfektíváció útján létrejött alak szerepel. A lengyelben viszont használható a befejezett, de a másodlagos imperfektíváció útján létrejött alak is (amennyiben ilyen létezik).¹

A két alak közötti különbség abban áll, hogy míg a másodlagos imperfektíváció útján létrejött alak a cselekvések időbeli elnyújtottságát hangsúlyozza, a perfektív ige a cselekvéssorozat eredményességét és lezártágát emeli ki. A lengyelben a perfektív ige a múltban lezajlott többszöri cselekvés jelölésére a másodlagos imperfektívumnál gyakrabban fordul elő, ez pedig arra mutat, hogy a magyar és a lengyel aspektushasználat között ezen a területen létezik bizonyos harmónia PÁTROVICS (Итеративность и выражение повторяемости в прошлом в русском, украинском и польском языках. In: Studia Russica XVII. TATÁR BÉLA szerk. Bp., 1999: 86.; Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, BAŃCZEROWSKI JANUSZ szerk. Bp., 2000: 311).

Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a magyarban gyakran az igekötő a befejezett aspektustartalom hordozója, hiánya pedig sok esetben az ige folyamatosságára mutat. A magyar

---

¹ Míg a *przepisać* ige esetében létezik a másodlagos imperfektíváció útján létrejött *przepisywać* alak, a *przeczytać* igének nincs *przeczytywać* alakja: vö. *kilka razy przeczytał artykuł*, de nem: **przeczytywał artykuł*. A lengyelben hasonló jelentésben a *czytać* ige is használható: *kilka razy czytał artykuł* (ebben az esetben azonban nem biztos, hogy a cselekvés eredményes volt, illetve lehet, hogy a cselekvést végző személy nem minden esetben olvasta végig a cikket ZAGORSKA BROOKS (Polish reference grammar. Mouton, The Hague-Paris, 1975: 235). Jegyezzük meg, hogy az orosz nyelvben a lengyel ellentétben létezik a *перечитывать* (de a *прочитывать*) alak is vö. *Он несколько раз перечитывал статью.* PÁTROVICS (Kompenzációs tendenciák az orosz és a lengyel aspektus viszonylatában. In: Polono-Hungarica 7. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, BAŃCZEROWSKI JANUSZ szerk. Bp., 1995: 110).

nyelvnek ez a tulajdonsága, és az a tény, hogy egyes alapigék és azok igekötős származékai a megfelelő szláv (lengyel) igepárokhoz hasonló típusú szerkezeteket alkotnak kiindulópont lehet bizonyos aspektuális oppozíciók megfeleltetésénél, főként ha meggondoljuk, hogy a lengyel és a magyar nyelv között bizonyos hasonlóság még a múltbeli ismétlődés és befejezettség kapcsolatának jelölésénél is fennáll.

Ugyanakkor nem helyes, ha ezt az analógiát általánosítjuk, mivel az csak bizonyos lengyel és magyar szerkezetek között létezik, s korántsem érvényes a lengyel és a magyar aspektusrendszer egészére. Figyeljük meg, hogy – amint erre már többen is rámutattak: JÁSZAY-TÓTH (Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987: 54.) PÁTROVICS (Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, BAŃCZEROWSKI JANUSZ szerk. Bp., 2000: 312) – a jövő időt jelölő szerkezetek között a két nyelvben nincs strukturális hasonlóság: *p r z e c z y t a m ksiązkę - e l f o g o m o l v a s n i a könyvet, "Tylko jedno wielkie drzewo stoi, tamtędy teraz p r z e j d z i e, minąwszy drogę do Wilka."* - "*Csak egy fa áll ott, arrafelé f o g m o s t m e n n i, elhaladva a wilkói út kiágazása mellett.*" (J. Iwaszkiewicz, Panny z Wilka /A wilkói kisasszonyok/ ford.Murányi Beatrix).

A lényegét tekintve arról van itt szó, hogy a lengyel befejezett igéknek nincs összetett jövő idejük, a magyar megfelelőknek lehet, illetve van, még ha ennek használata fakultatív is, illetve ha a magyar nyelvtanok nem egységes formában jellemzik is ezeket: meg fogja mondani, el fogja olvasni. Ebben, a befejezett értékű összetett jövő hiányában, vagy ha úgy tetszik lehetőségében áll lényegében az alapvető strukturális különbség. Nehezebb azonban különbségként vagy azonosságként elkönyvelni a következőket: a magyarban lehetséges, (még ha nem is túl gyakori) a (talán éppen) olvasni fogja a könyvet vs. el fogja olvasni a könyvet, illetve a (majd) olvassa a könyvet vs. elolvassa a könyvet szembenállás jövőre vonatkoztatott használata. A magyarban és a lengyelben tehát láthatólag nem esik egybe a lehetséges oppozíciók száma és szerkezete, de vannak hasonló vonások is.

Amíg a magyar igekötők és a lengyel prefixumok közé nem tehető minden esetben egyenlőségjel, a lengyel *-ywa-/-iwa-* és a magyar *-gat-/get* képző között úgy tűnhet jóval szabályosabb a megfelelés: *czytywać - olvasgat, pisywać - irogat, grywać - játszogat*. Ez valóban így van, ugyanakkor jegyezzük meg, hogy az *-ywa-* szuffixumot tartalmazó, iteratív cselekvést jelölő formák a lengyelben aránylag ritkán fordulnak elő, mert helyettük gyakrabban szerepel az alapige esetleg egy, a cselekvés ismétlődésére utaló határozószóval kapcsolódva: *Nie czytuje/czytam tego tygodnika. - Nem (?)olvasgatom/olvasom/szoktam olvasni ezt az újságot. (Często) pisuje/Często pisze do babci. - Gyakran irok/(?)irogotok a nagymamának.* PÁTROVICS (Итеративность и выражение повторяемости в прошлом в русском, украинском и польском языках. In: Studia Russica XVII. TATÁR BÉLA szerk. Bp., 1999: 82-87). Úgy tűnik a magyarban a *gat-/get-* forma inkább akkor használatos, ha a cselekvés ritka, vagy csökkent mértékű, ugyanakkor ezekben a szerkezetekben is használható az alapige: *vö. Od czasu do czasu/ czasami/rzadko pisuje do babci. - Hébe-hóba/olykor-olykor/nagyritkán irogatok/írok a nagymamának.* Mindez igazolni látszik Jászay megállapítását, aki szerint a magyarban a *gat-/get-* képző "lexikailag is terhelt", hiszen "a cselekvés enyhe mértékének, könnyedségének" a jelentése rakódik rá JÁSZAY-TÓTH (Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987: 59).

Figyeljük meg azt is, hogy a magyarban sem kötelező az iteratív cselekvést a *gat-/get-* képzővel kifejezni, az alapige is elegendő, főleg azokban az esetekben, amikor az ige mellett szereplő

határozószó is a cselekvés ismétlődő jellegét hangsúlyozza. Mindehhez tegyük még hozzá, hogy a lengyelben (és a szláv nyelvekben általában) az *-iwa-/-ywa-* szuffixumot tartalmazó iteratív jelentésű formák nem alkalmasak az aktuális jelenben zajló cselekvés kifejezésére vö. PÁTRÓVICS (Итеративность и выражение повторяемости в прошлом в русском, украинском и польском языках. In: *Studia Russica XVII*. TATÁR BÉLA szerk. Вр., 1999: 83), míg a magyarban a *-gat/-get* szuffixummal ellátott igealakok használhatók ilyen jelentésben: "*Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*"* (Petőfi) Az iterativitás és a szemelfektivitás kérdéséhez a magyarban FABÓ többször is hozzászólt (A gyakorító és mozzanatos képzők a mai magyar nyelvben, In: *Mny 1978/74: 53–64*, A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*, 1989: 31–48).

Valamivel pontosabb megfelelést találunk a két nyelv között a disztributív igét tartalmazó szerkezetek esetében: *P o s p r z e d a w a ł* *wszystkie swoje ksiązki*. - *E l a d o g a t t a / e l a d t a* *az összes könyvét*. - *P o w y p i s y w a ł* *wszystkie ważniejsze wyrazy z podręcznika*. - *K i í r o g a t t a / k i í r t a* *az összes fontosabb szót a tankönyvből*. Ugyanakkor a szószerinti megfeleltetés itt sem kötelező, (sőt néha nem is lehetséges): "*One przecie już stare, p o w y c h o d z i ł y* *pewnie za mąż*." - "*Hiszen már öregek a lányok, biztosan mind f é r j h e z m e n t e k*." (J. Iwaszkiewicz, *Panny z Wilka* /A wilkói kisasszonyok/ ford. Murányi Beatrix) a disztributív jelentésre utalhatnak lexikai elemek (pl. *sorban, sorban egymásután, szép sorjában*) is.

A magyar nyelvben az igekötőknek (mindenekelőtt a már transzparenssé vált *meg-*, az *el-*, valamint az *agyon-* prefixoid tartozik ide) és egyes képzőknek (pl. *-gat, -get*) komoly szerepük van bizonyos aspektustartalmak (perfektivitás, folyamatosság/ismétlődés) közvetítésében, így ezek alkalmasak arra, hogy egyes lengyel aspektusjelentéseket a magyarban kifejezzenek.

Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy ezek között a megfelelés, az egyes szerkezetek között fennálló esetenkénti analógia ellenére sem tekinthető rendszeresnek, s a lengyel igekötős perfektív igéknek a magyarban gyakran simplex igék felelnek meg, és fordítva. A lengyel prefixumok az aspektusjelentésekkel együtt igen gyakran járulékos szemantikai tartalmakat is hordoznak. Ezek bár a magyarban visszaadhatók, de az egyes igekötők között a megfelelés nem mindig rendszeres, s a prefigált igék szemantikai kapcsolódási lehetőségei nyelvenként eltérőek. Erre példák az alábbiak:

a) *Obrona przeciwnicza z e s t r z e l i ł a samolot*. - *A légvédelem l e l ő t t e a gépet*.

A lengyel *zestrzelić* ige olyan rezultatív cselekvést jelöl, amely a lövést leadó személynél térben feljebb elhelyezkedő, vagy repülő állatokra, tárgyakra vonatkozik, tehát míg a *zestrzelić kaczkę, ptaka - kacsát, madarat lelőni* kapcsolatok helyesek, a **zestrzelić jelenia - szarvast lelőni* kifejezés a lengyelben szemantikailag kizárt, az említett magyar szerkezet lengyel megfelelőjében a *zastrzelić* igét kell használni.

* Az említett idézetre Nyomárkay István professzor úr hívta fel figyelmemet.

b) *Szantażysta p o s t r z e l i ł policjanta*. - *A zsaroló m e g l ő t t e a rendőrt*.

A lengyel *postrzelić* és a magyar *meglőni* 'lőfegyverrel megsebesíteni' igék között úgy tűnik, szintén van szemantikai megfelelés (hacsak nem az ismert gyerekmondókát vesszük alapul: "*ez elment*

vadászni, ez meglőtte, ez hazavitte, ez megsütötte...", amelyben a következményekből: *hazavitte, megsütötte* nyilvánvalóvá válik, hogy tkp. az állat lelövéséről, azaz elejtéséről van szó).

c) *Policjant z a s t r z e l i l w łamywacza. - A rendőr le l ő t t e a betörőt.*

A *zastrzelić* és a magyar *lelőni* között szintén van szemantikai átfedés, de a magyar *lelőni* ige használati köre kevésbé korlátozott, mivel - amint erre fentebb már utaltunk - az a lengyel *zestrzelić* megfelelőjeként is előfordulhat.

d) *R o z s t r z e l i l i s z p i e g a. - A g y o n l ő t t é k a kémét.*

A lengyel *rozstrzelić* ige leginkább a magyar *agyonlőni*-vel fordítható, hiszen mindkét ige jelentése a 'v.kit lőfegyverrel kivégezni' formulával írható körül. Míg azonban a magyarban állatokat pl. egy kiöregedett vadászkutyát is agyon lehet lőni (bár az ige ilyen jelentésben csak ritkán használatos vö. MNyÉS 1978/I: 53) a lengyel igét csupán emberek esetében használjuk: *rozstrzelić zakładników, skazańca - túszoikat, elítéltet agyonlőni*.

Tekintsük most át, hogy az igekötőkön és a képzőkön kívül milyen más eszközökkel adható át a magyarban a lengyel aspektusjelentés. Amint arra a finn és a magyar kapcsán többen is felhívták a figyelmet, a bővítmény határozottsága vagy határozatlansága kapcsolatban van a megnyilatkozás aspektusával. Az aspektusról szóló szakirodalomban több helyen is találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy a hangsúlyos tárgynak a magyarban perfektíváló szerepe van WACHA (Az igeaspektusról. In: Mny./1 1976: 59–69) PETE (Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. In: MNy./2

1983:137–149) JÁSZAY-TÓTH (Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987: 54–55.) BÁRKÁNYI (A lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknél. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól. 4. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bp., 1984: 153. et al.). Ezt tehát szintén tekinthetjük egy olyan eszköznek, amellyel a lengyel befejezett jelentés a magyarban visszaadható: vö. *pisalem list - levelet írtam* vs. *napisalem list - írtam egy levelet*. BÁRKÁNYI az említett példák kapcsán amellet érvel, hogy a hangsúlyos tárgy perfektíváló szerepének érdemes lenne külön gyakorlatokat szentelni a lengyel-magyar nyelvoktatásban BÁRKÁNYI (A lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknél. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól. 4. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bp., 1984: 155).

WACHA a jelenséggel kapcsolatban elmondja, hogy a hasonló magyar mondatokban a befejezettség legtöbbször az eredménytárgy (pl. *sütött egy kiflit*), vagy a megjelenített tárgy (pl. *vett egy szendvicset*) jelenlétének köszönhető, s hozzáteszi: "ilyen tárgy szereplése gyakran

kizárja vagy szükségtelenné teszi az igekötő használatát, ha a szóban forgó tárgy határozatlan. Vö. *Vett egy 'polcot : Megvette a 'polcot.*" WACHA (A folyamatos szemlélet a magyarban. K.É. tézisei Bp. 1994: 15).

Mindehhez tegyük azonban hozzá, hogy az *írt egy verset, írt egy levelet* típusú szerkezetek nemcsak befejezettként értelmezhetők, hanem folyamatosként is (éppen zajló, duratív és ismétlődő

cselekvéseket is kifejezhetnek), ami nyilvánvalóvá válik, ha tágabb kontextusban helyezzük el őket: *Épp [írt egy levelet], amikor megszólalt a telefon. - Akurat [pisał list], gdy zadzwonił telefon. - Épp [írt egy verset], amikor Krisztina betoppant. - Akurat [pisał wiersz], gdy Krystyna wpadła. Egész nap [írt egy levelet]. - Przez cały dzień [pisał list]. Minden nap [írt egy levelet] - Codziennie [pisał list].* A fenti példákban az *épp* (*akurat*) határozó a cselekvés aktuális voltát egyértelműsíti, míg az *egész nap* (*przez cały dzień*) a cselekvés durativitására, a *minden nap* (*codziennie*) pedig annak ismétlődő jellegére utal. Ugyanakkor a *Przez cały dzień pisał list* megfelelőjeként talán pontosabb a magyar: *Egész nap írta a levelet* mondat, amelyben az igés szerkezet (*írta a levelet*) az *írt egy levelet* szerkezethez hasonlóan aspektuálisan szintén kétértelmű: *vö. [Írta a levelet], amikor a lövés eldördült. - [Pisał list], kiedy rozległ się strzał. vs. Egy nap alatt [írta a levelet]. - [Napisał list] w ciągu jednego dnia.* Az ismétlődést kifejező magyar mondat lengyel megfelelője nem egyértelmű, nem tudható ugyanis, hogy az illető minden nap ugyanazon a levélen dolgozott-e, vagy egy új levelet írt. Itt a lengyelben az 'egy' (*jeden*) szóval egyértelműsíthetünk. A lengyel mondatban a cselekvés ismétlődése ellenére befejezett igét használunk, ha a rezultatívást kívánjuk kiemelni (a lengyelben a cselekvés ismétlődése a múltban összefér a befejezettséggel): *Codziennie [napisał jeden list].* hasonló megoldás a magyarban is lehetséges - *Minden nap [megírt egy levelet].*

Az aspektusról szóló szakirodalomban gyakran előfordul az a megállapítás is, hogy az igekötő hangsúlyos helyzetben történő hátravetése a magyarban folyamatosságot eredményez DEZSŐ (Tipológiai vizsgálatok. Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan. I. Újvidék. 1971: 20–21), JÁSZAY-TÓTH (Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987: 60–63.) KIEFER (Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Kiefer, F. (szerk.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1992: 833–834.) MASZLOV (Очерки по аспектологии. Ленинград. 1984: 18–19.) PETE (Az ige szemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. In: MNy./2 1983: 143.) WACHA (Az igeaspektusról. In: Mny./1 1976: 61–62,66.; Az aspektualitás és tanítása. In: MNy./2 1983:

157–158.; A folyamatos szemlélet a magyarban. K.É. tézisei Bp. 1994: 14. et al.) - vizsgáljuk most meg, mennyiben használható fel a magyar nyelvnek ez a szintaktikai tulajdonsága a lengyel folyamatos aspektusjelentés átadásakor.

A következő mondatokban a lengyel befejezett igének a magyarban szóeleji helyzetben álló igekötő, a lengyel folyamatos igének pedig hátravetett helyzetben álló hangsúlyos igekötő felel meg: (4) *P r z e s z e d ł e m n a t ę s t r o n ę i k u p i ł e m s o b i e 'P r z e k r ó j' . - Á t m e n t e m a t ú l o l d a l r a ę s v e t t e m m a g a m n a k e g y 'P r z e k r ó j' - t .* vs. *G d y p r z e c h o d z i ł e m n a t ę s t r o n ę , p o t k n ą ł e m s i ę i u p a d l e m . - A m i k o r m e n t e m á t a t ú l o l d a l r a m e g b o t l o t t a m ę s e l e s t e m .* A példák sora folytatható: *W y s z e d ł e m n a p o d w ó r k o , i p o w i e d z i a ł e m p r z y j a c i ó ł c e , ę z e b a r d z o j ą k o c h a m . - K i m e n t e m a z u d v a r r a ę s m e g m o n d t a m a b a r á t n ń m n e k , h o g y n a g y o n s z e r e t e m .* vs. *W ł a ś n i e w y c h o d z i ł e m n a p o d w ó r k o , g d y u r o n i ł e m s o s j e r k ę . - ę p p e n m e n t e m k i a z u d v a r r a ,*

a m i k o r e l e j t e t t e m a s z ó s z o s t ą ł a t . , R e p r e z e n t a c j a k r a j u d ł u g o s i ę p r z y g o t o w y w a ł a d o m e c z u , a l e c h y b a d o b r z e s i ę p r z y g o t o w a ł a , b o w y g r a ł a . - A w ą l o g a t o t t s o k ą i g ę s z ń l t f e l l a m ę r k ń z ę s r e , d e w a ł o ś n i ń n i ę j ń l f e l k ę s z ń l t , m e r t g y ń z ń t t .

Az igekötő hangsúlyos helyzetben történő hátravetése a magyarban valóban folyamatos-ságot, (illetve aktualizált cselekvést, progresszivitást) jelez: *vö. ę p p e n m e n t b e* vs. *b e m e n t , ę p p e n j ń t t k i* vs. *k i j ń t t , ę p p e n ń n t ń t t e k i* vs. *k i ń n t ń t t e , m o s t b e s z ę l i m e g w e l e* vs. *m e g b e s z ę l i , m e g b e s z ę l t e w e l e*

stb. Ugyanakkor, – amint erre JÁSZAY helyesen rámutat – ez az eszköz sem tekinthető univerzálisnak. Egyrészt, mert alkalmazása a magyarban nem kötelező jellegű: vö. *Miközben leszálltam/szálltam le a buszról megbotlottam., Gdy przepisywałam zadanie, zauważyłem w nim jeszcze kilka błędów.* - *Mikor ártírtam/írtam át a feladatot, észrevettem benne még néhány hibát.* és csak a kijelentő módra érvényes (amennyiben az ige felszólító, vagy feltételes módú, annak aspektusértéke az igekötő helyzetétől független vö. WACHA (A folyamatos szemlélet a magyarban. K.É. tézisei Bp. 1994: 14).

Másrészt bizonyos hátravetett igekötős igéket tartalmazó szerkezetek a magyarban nem elfogadhatók, míg a lengyelben előfordulhatnak (tehát az említett magyar szerkezetek nem alkalmasak a lengyel megfelelők tükröztetésére: *już doczytywałem książkę,* - **már olvastam végig a könyvet, już wyrastałem z koszuli* - **már nőttem ki az inget* JÁSZAY-TÓTH (Az orosz igeaszpektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Bp., 1987: 62–65.) PÁTROVICS (Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, BAŃCZEROWSKI JANUSZ szerk. Bp., 2000: 310–311). Ezekben az esetekben a magyarban szerencsésebb a lexikai körülírás eszközéhez folyamodni, amellyel jelölhetjük, hogy a cselekvés éppen folyamatban van: *már a könyv utolsó lapjait olvastam/már majdnem végeztem a könyvvel/már vége felé jártam a könyvnek, már egyre szűkebb lett nekem az ing* stb.

A lexikai körülírás, mint eszköz a lengyel aspektusjelentés visszaadásánál a magyarban más esetekben is szerephez jut: vö. *Marynarz dłu go wspiął się na maszt.* - *Sokáig tartott, a míg a matróz felmászott az árbócra; Zatrzymał się przez chwilę i weszchnął;* - *Megállt egy percre és ajkát egy sóhajhagyta el; Kiedy wstąpił do pokoju, Zosia już dopisywała swój list;* - *Amikor a szobába lépett, Zosia már levelének utolsó sorait írta/leveléből már csak néhány szó volt hátra.*

Jegyezzük meg továbbá azt is, hogy a posztpozitív helyzetben lévő igekötőnek a magyarban több funkciója is van. Egyes esetekben ugyanis nem a cselekvés folyamatosságára utal, hanem a mondat valamely részét, (pl.bővítmények vagy határozók) emeli ki. A lengyelben ilyenkor a szórend megváltoztatásával utalunk a szóban forgó tartalomra: vö. *Tegnap elutaztunk Varsóba.* - *Wczoraj pojechaliśmy do Warszawy.* (neutrális) vs. *Tegnap utaztunk el Varsóba.* - *Do Warszawy pojechaliśmy wczoraj.* (a hangsúly az időhatározóra *tegnap/wczoraj* helyeződik át). A hátravetett jelző ezenkívül egyes esetekben a cselekvés általános jellegére is mutathat: *rúgott már be vodkától, ment már ki a lányáért az állomásra.* Ugyanez az eszköz jelölheti a cselekvés ismétlődő jellegét is: *rendszeresen vettem be gyógyszert, mindig tettem el sárgabarackot augusztusban.* Ezekben az esetekben az egyes aspektuális tartalmak kifejezésében természetesen nemcsak az igekötő helyzetének, de a határozóknak (pl. *mindig, rendszeresen*), a kontextusnak és a hangsúlynak is szerepe van (WACHA felhívja rá a figyelmet, hogy az ilyen típusú aspektuális

egységekben egy, esetenként két erős hangsúly is előfordul: "**Ment** már a nővéréékhez "**busszal**". WACHA (A folyamatos szemlélet a magyarban. K.É. tézisei Bp. 1994: 15).

A lengyel folyamatos aspektusjelentések visszaadásánál sok esetben szerepe lehet a *felé* toldaléknak vagy névutónak is, amely mintegy támogatja a folyamatos jelentést vö. WACHA (A folyamatos szemlélet a magyarban. K.É. tézisei Bp. 1994: 14) *kiedy się przybliżał do domu,* - *ahogy jött hazafelé, szedł ku miastu* - *ment a város felé, dzień miał się ku końcowi* - *a nap a vége felé közeledett.* A *felé* határozónak még nagyobb szerepe van a folyamatosság kifejezésében egyes

magyar nyelvjárásokban. Az északkeleti területeken (főként Szatmárban) a *felé* (*fele-*) alakot akkor használják, ha az igekötős igét akarják vele folyamatossá tenni: "Az *e←rdőü9be' ety kigyóu9 et* (*evett*) *mekfele egy bé9kát.*", "Az *asszony is ot fele haggya má.*", "Egyik *hoszta a sárd befele, a másik kente ráfele.*" KÁLMÁN (Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Bp., 1977: 58.)

A magyarban nem mindig fontos, hogy a fordítás aspektuális jellege minden tekintetben a lengyel eredetit tükrözze. Néhány esetben a lengyel és a magyar változat között aspektuális szempontból diszharmónia tapasztalható: "O, *Jean p rz y j e ch a l!*" /befejezett, prefigált, illatív jelentésű, pontszerű eseményt kifejező ige/ - "*Hohó i tt v a n Jean!*" (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach*. /Jó, hegyeken szökellve/ ford.Murányi Beatrix) /folyamatos állapotjelző ige - a magyarban a lengyel befejezett ige által létrehozott állapotot tekintette fontosabbnak a fordító, a lengyel igének aspektuálisan adekvát magyar nyelvű megfelelője a *megjött* ige lehetett volna./ Ellenpélda is hozható, a következő idézetben ugyanis a lengyelben állapotjelző (a jelenkori állapot a fontos), folyamatos igét találunk lexikai szerkezetben, míg a magyarban befejezett, mutatív jelentésű, rezultatív ige jelöli ezt a tartalmat: "*Wyszedł, ale teraz to już j e s t l a s*" - "*Felkaptatott, de a sarjerdő már e r d ő v é n ő t t.*" (J. Iwaszkiewicz, *Panny z Wilka* /Wilkói kisasszonyok/ ford.Murányi Beatrix). Lássunk további példákat:

a, "...*Jean Clouard, wykorzystując sprawność młodzieńczego ciała, zdołał się przebić przez stan oblężenia, w jakim s i e z n a l a z ł wysiadając z auta.*" /befejezett, mutatív, illativitást kifejező ige/ - "...*Jean Clouard-nak, kiharználva ifjú teste fürgeségét, sikerült áttörnie az ostromgyűrűn, amely k ö r ü l f o g t a, mikor kocsijából kiszállt.*" (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach* /Jó, hegyeken szökellve/ford.Murányi Beatrix) /folyamatos, durativitást kifejező ige, aspektuálisan adekvát megfelelő lehetett volna a *került* ige pl. így: *amelybe került*/

b, "*Konie od razu były zmobilizowane, nie miano go czym odesłać na stację, zresztą, t y l e r a z y p rz y c h o d z i ł i o d c h o d z i ł piechotą.* /két folyamatos ige iteratív jelentésben/, - "*A lovakat rögtön elrekvirálták, nem mehetett kocsival az állomásra, különben is e l é g s z e r m e g t e t t e m á r a z u t a t gyalog.*(J. Iwaszkiewicz, *Panny z Wilka* /Wilkói kisasszonyok/ ford.Murányi Beatrix), /lexikai körülírás befejezett igével, a határozó a lezárult cselekvések múltbeli ismétlődésére mutat/,

c, "*Tym sposobem z n a l a z ł s i e w p o d r ó ż y.*" /befejezett, mutatív jelentésű igét tartalmazó lexikai szerkezet/ - "*Így k e r e k e d e t t f e l.*" (J. Iwaszkiewicz, *Panny z Wilka* /Wilkói kisasszonyok/ ford.Murányi Beatrix) /befejezett illatív jelentésű, inchoatív ige/,

d, "...*nie spotkał nikogo, nikogo od owych wakacyj, i nie wiedział nic o miejscu do którego teraz s z e d ł.*" /folyamatos mozgásige konkrét irányvektorral/ - "...*senkit, senkit nem látott a régi szünidők óta, és semmit sem tudott arról a helyről, ahová most e l i n d u l t*" /befejezett ingresszív ige, lexikai körülírással:pl. *ahová most tartott* aspektuális adekvátságot lehetett volna elérni/(J. Iwaszkiewicz, *Panny z Wilka* /Wilkói kisasszonyok/ ford.Murányi Beatrix)

e, "...*ponieważ jej kujących ogników oczekiwał, więc rozczarowany, że s p u d ł o w a ł...*" /befejezett, pillanatnyi cselekvést kifejező ige/ a) "...*mivel pedig ő b ő s z szikrákra számított, most*

csalódottan a kudarc miatt..." (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach /Jő, hegyeken szökellve/ ford. Murányi Beatrix) /lexikai körülírás/ b) "...csalódottan, mivel célt tévesztett..." /a b változat, amelyben a befejezett ige lexikális szerkezetben szerepel, aspektuális szempontból, de főként szerkezetileg, jobban tükrözi a lengyel eredetét/.*

Ezek az anomáliák nemcsak abból fakadnak, hogy a magyarban nem kötelező a lengyel aspektusjelentést minden esetben kifejezni (bár, amint fenti megjegyzéseinkből is kitűnik, ez minden esetben megtehető), s a fordítók stiláris, vagy egyéb szempontokat követve nem a lengyel aspektusjelentésnek legpontosabban megfelelő formákat választották. Példáink mindezen túl arra is rávilágítanak, hogy a lengyel aspektusformák a magyarban adott esetben többféle módon is értelmezhetők.

Mindez még nyilvánvalóbbá válik, ha egyes lengyel folyamatos igét tartalmazó szerkezeteket egymástól eltérő, tágabb kontextusokban helyezünk el, s ezek visszaadási lehetőségeit vizsgáljuk a magyar nyelvben. Álljon erre itt most példaként a *naprawiał samochód* kifejezés, amelynek a kontextustól függően többféle jelentése is lehet.

1. tényközlő jelentés - 'javította már meg': *Józek już i wcześniej [naprawiał samochód], gdy z silnikiem coś nie było w porządku. - Józsi korábban is javította már meg az autót, ha a motorral valami nem volt rendben.*

2. aktualizált jelentés - 'éppen javította': *Józek [naprawiał samochód], gdy w warsztacie nagle wysiadł prąd. - Józsi éppen autót javított, amikor a műhelyben hirtelen kiment az áram.*

3. iteratív jelentés - 'többször is javította': *Józek często [naprawiał samochód/samochody] - miał takie hobby. Józsi gyakran javított autót/autókat - ez volt a hobbyja.* (ebben az esetben pl. a többesszámú tárgy támogatja az iterativitást).

Összegzésképpen megállapítható, hogy a lengyel aspektusjelentések visszaadására szolgáló eszközök a magyarban lehetnek igeikötők vagy egyes szuffixumok, amelyek azonban a lengyel aspektusjelentések tükröztetésére - amint azt láthattuk - csak bizonyos esetekben és csak korlátozott mértékben alkalmasak. Az aspektusjelentések kifejezésében jelentős szerepet játszanak a magyar nyelvben a szintaktikai eszközök is. Ilyennek minősül például az igeikötő hangsúlyos helyzetű hátravetése a folyamatosság, vagy a hangsúlyos tárgy a perfektivitás jelölésére, de ezek szintén nem tekinthetők univerzálisnak. Végül a magyar nyelvben az

aspektusjelentés kifejeződhet lexikai körülírással, határozókkal, de utalhat rá a tágabb kontextus is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az aspektusjelentés kifejezése a magyarban - a lengyel ellentétben - nem kötelező PÁTROVICS (Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: *Polono-Hungarica* 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, BAŃCZEROWSKI JANUSZ szerk. Bp., 2000: 311), s az erre szolgáló eszközök nem rendszeresek, hanem sokszor alkalmi jellegűek, egyediek.

PÁTROVICS PÉTER

Aspect in Polish and Hungarian

Harmony-Disharmony

This paper is a chapter from a PhD thesis entitled "Aspect in Polish, German and Hungarian. The German and Hungarian Functional Equivalents of Aspectual Meanings in Polish." This material also has been presented in the form of a lecture read on the session of Society of Hungarian Linguistics in May 2001. The article enumerates and discusses the means with the help of which the Polish aspectual meanings can be expressed in Hungarian. They are the following: verbal prefixes, suffixes, syntactic structures and paraphrases. The author comes to the conclusion that the expression of aspectual meanings in Hungarian is not compulsory and the means serving to the expression of such meanings are not as systematic as in Polish.

PÉTER PÁTROVICS

In: Magyar Nyelv. XCIX. évf. 2003/1. 56-65.